

“MATN USTIDA ISHLASH ORQALI ADABIY-ESTETIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21861259>

Andijon davlat pedagogika instituti
qoshidagi akademik litsey
Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy
ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari
Nazarova Mufazzal Ibrohimova

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili ta'limida matn ustida ishlash jarayonining o'quvchilarda adabiy-estetik tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan yoritilgan. Matnning shaxs kamolotiga ta'siri, estetik idrokni shakllantirish mexanizmlari hamda tafakkur faoliyatini faollashtiruvchi metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, matn bilan ishlashning o'quvchilarning emotsional-intellektual rivojlanishiga ta'siri ochib berilgan.

Kalit so'zlar: matn, adabiy-estetik tafakkur, estetik idrok, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, badiiy tafakkur, refleksiya, interpretatsiya, ona tili ta'limi.

Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchini tayyor bilimni o'zlashtiruvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va yangi bilimlarni mustaqil hosil qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Mazkur maqsadga erishishda matn ustida ishlash alohida metodik ahamiyat kasb etadi. Chunki matn til birliklarining oddiy yig'indisi emas, balki muallif tafakkuri, estetik qarashlari va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtiruvchi murakkab kommunikativ hodisadir. Matnni o'qish, anglash, tahlil qilish va talqin etish jarayonida o'quvchining nafaqat nutqiy kompetensiyasi, balki estetik didi, emotsional sezgirliigi hamda badiiy tafakkuri rivojlanadi. Shu sababli matn ustida ishlashni faqat lingvistik

faoliyat sifatida emas, balki shaxs rivojlanishini ta'minlovchi pedagogik-psixologik jarayon sifatida baholash zarur.

Pedagogik nuqtayi nazardan matn o'quv faoliyatining markaziy vositalaridan biri hisoblanadi. U o'quvchining bilish faoliyatini tashkil etish, fikrlash operatsiyalarini rivojlantirish hamda qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi. Matn bilan ishlash davomida o'quvchi axborotni qabul qiladi, uni mavjud bilimlari bilan bog'laydi, mazmunni qayta quradi va yangi xulosalarni shakllantiradi.

Pedagogik jarayonda matnning samaradorligi quyidagi omillar orqali namoyon bo'ladi:

-bilim va hissiyot uyg'unligini ta'minlaydi;

-tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;

-estetik baholash ko'nikmalarini shakllantiradi;

-kommunikativ kompetensiyani boyitadi;

-milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglashga xizmat qiladi.

Ayniqsa, badiiy matnlar bilan ishlash jarayonida o'quvchi voqealarni oddiy kuzatuvchi emas, balki ularga nisbatan munosabat bildiruvchi faol subyektga aylanadi. Natijada bilim shaxsiy tajriba bilan uyg'unlashib, mustahkam ichki e'tiqodga aylanadi. Psixologik tadqiqotlar matnni anglash jarayonini ko'p bosqichli kognitiv faoliyat sifatida tavsiflaydi. Ushbu faoliyat diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, emotsiya va refleksiya kabi psixik jarayonlarning o'zaro uyg'unlashuvi orqali amalga oshadi. Matn bilan ishlashning dastlabki bosqichida o'quvchi til birliklarini qabul qiladi. Keyingi bosqichda ular o'rtasidagi mazmuniy bog'lanishlarni aniqlaydi, yashirin ma'nolarni izlaydi va muallif pozitsiyasini tushunishga harakat qiladi. Yakuniy bosqich esa o'z munosabatini shakllantirish hamda estetik baholash bilan yakunlanadi. Demak, matn ustida ishlash nafaqat bilim olish, balki shaxsning ichki ruhiy olamini boyituvchi faoliyat hisoblanadi. Adabiy-estetik tafakkur shaxsning badiiy obrazlarni anglash, ularning estetik qiymatini baholash hamda hayot hodisalarini

go'zallik mezonlari asosida talqin eta olish qobiliyatidir. Ushbu tafakkur tayyor bilimlarni yodlash orqali emas, balki faol interpretatsiya jarayonida shakllanadi.

Adabiy-estetik tafakkur shaxsning badiiy obrazlarni anglash, ularning estetik qiymatini baholash hamda hayot hodisalarini go'zallik mezonlari asosida talqin eta olish qobiliyatidir. Ushbu tafakkur tayyor bilimlarni yodlash orqali emas, balki faol interpretatsiya jarayonida shakllanadi. Matnni o'qish va tahlil qilish davomida o'quvchi muallifning badiiy niyatini anglash, obrazlar tizimi o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash, voqea-hodisalarni turli nuqtayi nazardan baholash hamda ularga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada matn mazmuni o'quvchi ongida qayta ishlanib, individual tafakkur mahsuliga aylanadi. Mazkur jarayonda pedagogning vazifasi faqat matn mazmunini tushuntirish bilan cheklanmaydi. U o'quvchilarning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlaydigan, erkin mulohaza yuritishga undaydigan va estetik baholash ko'nikmalarini rivojlantiradigan ta'limiy muhitni yaratishi lozim. Chunki o'quvchi matnga shaxsiy tajribasi, hayotiy kuzatuvlari va individual qadriyatlari asosida yondashgandagina uning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglaydi. Bu esa ta'limning shaxsga yo'naltirilgan tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Psixologik nuqtayi nazardan matnni idrok etish bir vaqtning o'zida bir necha bilish jarayonlarining uyg'un faoliyatini talab etadi. Avvalo,

diqqat matnning mazmuniy jihatlariga yo'naltiriladi, xotira oldingi bilim va tajribalarni faollashtiradi, tafakkur esa matnda ifodalangan g'oyalarni tahlil qiladi va umumlashtiradi. Tasavvur badiiy obrazlarning ongda jonlanishini ta'minlasa, emotsional kechinmalar qahramonlar ruhiy holatini his etishga yordam beradi. Aynan ushbu psixik jarayonlarning integratsiyasi natijasida estetik idrok yuzaga keladi va o'quvchining badiiy dunyoqarashi boyiydi.

Shuningdek, matn ustida ishlash jarayonida refleksiv tafakkurning rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksiya o'quvchiga o'z fikrlash jarayonini tahlil qilish, matn haqidagi dastlabki tasavvurlarini qayta ko'rib chiqish hamda yangi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Bunday faoliyat natijasida o'quvchi nafaqat matnni angelaydi, balki o'zining estetik

qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini ham boyitadi. Demak, matn ustida ishlash bilish, his qilish va baholash jarayonlarini yagona pedagogik tizimga birlashtiruvchi ko'p qirrali faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiy-estetik tafakkurning rivojlanishida matnning mazmuni bilan bir qatorda uning badiiy shakli ham muhim o'rin tutadi. Tilning obrazlilik xususiyatlari, badiiy tasvir vositalari, uslubiy bo'yoqdorlik hamda kompozitsion yaxlitlik o'quvchining estetik didini shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu bois matn ustida ishlash jarayonida faqat voqealar rivojini tahlil qilish emas, balki muallifning badiiy mahoratini ochib beruvchi lingvopoetik vositalarni ham izchil o'rganish zarur. Bu yondashuv o'quvchilarda tilning nafaqat kommunikativ, balki estetik funksiyasini ham anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat ta'lim standartlari. – Toshkent, 2023.
2. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 312 b.
3. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 3-jild. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 368 b.
4. Yo'ldoshev B. Matn lingvistikasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2021. – 286 b.
5. Safarova R., G'ulomova X. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 296 b.
6. Zimnyaya I. A. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Yurayt, 2021. – 448 s.